

Arqueologia de l'est de la província Tarraconense en temps dels reis visigots

Cristina Godoy Fernández*
Facultat Antoni Gaudí d'Història,
Arqueologia i Arts Cristianes (AUSP)

Rebut 20 març 2019 · Acceptat 4 juny 2019

RESUM

La presència dels visigots a la península Ibèrica passa per uns moments determinants en els quals la Tarraconense és escenari de les maniobres d'un poble que busca on instal·lar-se d'acord amb l'Imperi romà. L'any 418 aconseguen un pacte (*foederatio*) i s'inaugura el període del Regne de Tolosa, assentat a Aquitània. La pressió dels francs, cada vegada més forta, esclata a la batalla de Vouillé l'any 507 i fa que els visigots hagin de recular cap a la Tarraconense. Barchinona esdevé seu reial a la primera meitat del segle VI, amb els reis Gesaleic, Amalaric i Teudis durant el protectorat ostrogot. Presentem una síntesi de l'impacte que l'arribada dels visigots suposa en ciutats com Tarracona, Barchinona i Ègara, la transformació de l'hàbitat, els poblats emmurallats, les fortificacions militars i l'abandó progressiu de les vil·les romanes, a la llum de les investigacions historicoarqueològiques dels darrers anys.

PARAULES CLAU: Tarraconense, visigots, arqueologia cristiana, ciutats visigodes, poblament en alçada, fortificacions

INTRODUCCIÓ: MARC GEOGRÀFIC I CRONOLÒGIC

Sempre resulta una mica artificial delimitar una part d'un territori més extens que respon a una unitat en la seva creació, com és ara la província romana Tarraconense. L'est d'aquesta província, sobre el qual centrarem la nostra atenció en aquest treball, seria el corresponent a l'actual demarcació de Catalunya. Tanmateix, per copsar àmpliament la història i l'arqueologia d'aquest territori entre el final de l'antiguitat i l'inici de l'edat mitjana, cal obrir la mirada cap a la resta de la Península, el migdia de les Gàl·lies, el nord d'Itàlia i la Mediterrània en general.

Pel que fa al component temporal, tampoc no és gens fàcil establir unes coordenades exactes del «període visigot», atès que al principi formaven part de l'exèrcit romà i actuaven en favor d'uns usurpadors de la porpra imperial o d'uns altres, a l'inici del segle V, i, al final del període, alguns nobles visigots van subsistir uns quants anys després de la batalla de Guadaletè l'any 711, que marca l'arribada dels sarraïns i el començament de l'època medieval.

APUNTS HISTORIOGRÀFICS

El visigotisme i, en general, tots els estudis històrics referents al període visigot han estat impregnats de connotacions polítiques de signe divers des del seu inici ja des de l'època medieval. La raó principal és que la història posterior ha vist sempre en els visigots el model del poder reial, la unitat territorial i la unificació religiosa, sobretot amb la seva conversió al catolicisme en el Concili III de Toledo l'any 589. Ja els reis asturs se'n proclamaven successors; els Reis Catòlics i els monarques de la Casa d'Àustria —sobretot Felip II, que era molt devot d'Hermenegild com a màrtir de la fe catòlica— prenen com a model la reialesa teocràtica dels reis visigots, cosa que també succeí amb els Borbons. La historiografia, que des del segle XIII fins a la fi del XVIII va potenciar aquests valors, la tenim representada en personatges com Rodrigo Jiménez de Rada (*De rebus Hispaniae*, segle XIII); Ambrosio de Morales, historiador de la cort de Felipe II, o el pare Enrique Flórez (*España sagrada*, des del segle XVIII). Aquest discurs va recalcar al segle XIX amb l'obra fonamental de Modesto Lafuente i José Amador de los Ríos. En aquests moments va germinar un moviment nacionalista romàntic, afavorit per la Guerra de la Independència contra Napoleó, que maldava per buscar entre els visigots els pares de la «Nació espanyola». ¹ Aquest moviment va calar en la literatura i la pintura vuitcentista; una de les obres més conegudes, *La conversión de Re-*

* **Adreça de contacte:** Cristina Godoy Fernández. Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes. Ateneu Universitari Sant Pacià. Carrer Diputació, 231, 08007 Barcelona. E-mail: cgodoy@facultatantoni-gaudi.cat

caredo, de Muñoz Degrain, s'exposa encara avui dia al Senat.

Però, si per alguna cosa es recorda el visigotisme en general i l'arqueologia visigoda en particular, és per la utilització com a arma política que se'n va fer durant el feixisme. Durant el primer franquisme (1939-1944), l'arqueologia visigoda es va posar al servei del III Reich de la mà de Julio Martínez Santa-Olalla com a director de la *Comisaría de Excavaciones Arqueológicas*. Les seves excavacions de les necròpolis visigòtiques, com ara la de Castiltierra (Segòvia), pretenien demostrar el parentiu existent entre aquells individus i la raça ària del centre d'Europa i, consegüentment, la «puresa» de la raça espanyola. És molt coneguda la influència que va tenir la SS a través de l'*Ahnenerbe* i la visita que va organitzar Martínez Santa-Olalla perquè el *Reichsführer* Heinrich Himmler visités el Museu Arqueològic Nacional de Madrid (MAN) per veure els bronzes visigots, a més de les excavacions esmentades de Castiltierra i Toledo, aquesta darrera com a capital del regne visigòtic. A partir de la derrota del nazisme el 1945, en el que podríem considerar el segon franquisme, el visigotisme va fer un viratge i emfasitzà l'aspecte d'unificació territorial i religiosa, de conjunció entre el tron i l'altar —tal com havia fet sempre la historiografia espanyola—, per legitimar el poder de Franco, «Caudillo por la gracia de Dios». ² Així, el nacionalcatolicisme va fer seves moltes de les premisses dels estudis històrics sobre els reis visigots, no sempre objectius, de manera que els va impregnar fins i tot més enllà del final de la dictadura.

Amb aquests precedents, és fàcil comprendre com el component ètnic germànic va ser determinant en el primer desenvolupament de l'arqueologia visigòtica i també en els estudis històrics. D'aquesta manera, la presència visigòtica només es podia detectar a partir de la troballa de les sivelles de cinturó característiques o de les fibules que formaven part dels aixovars de les sepultures, sobretot. Tanmateix, fins i tot aquests bronzes que han estat els fòssils directors per identificar la presència visigoda han estat posats en qüestió els últims anys. En aquest sentit, és molt interessant la reflexió de Gisela Ripoll i Eduardo Carrero, en la qual plantegen si els individus dels enterraments de les necròpolis de la Meseta —datades des de finals del segle v fins a les acabades del segle vi (Castiltierra, Duratón, El Carpio de Tajo, etc.)— són realment d'origen visigot. Assenyalen com una objecció molt important el fet que aquests materials no es trobin en la Gàl·lia Narbonesa i que, si hi apareixen, són ja de quan formava part de Septimània sota el poder del reialme de Toledo. ³

ARQUEOLOGIA VISIGODA O D'ÈPOCA VISIGODA?

En aquesta tessitura historiogràfica tan complicada científicament i políticament, és mèrit indubtable de Pere de Palol la vindicació d'una «arqueologia d'època visigoda» en què tenien cabuda les tradicions paleocristianes

—d'àmbit mediterrani— juntament amb les «particularitats» dels pobles bàrbars, especialment de les *visigothorum gentes*. Ja des de la seva càtedra de la Universitat de Valladolid, als anys cinquanta, va propiciar els estudis d'«art hispanovisigot», contrarestant així el pes que el franquisme havia donat a l'aspecte ètnic en aquest període històric. ⁴ Pere de Palol va obtenir l'any 1969 la primera càtedra d'arqueologia paleocristiana i medieval a la Universitat de Barcelona, des d'on va exercir el mestratge a generacions d'arqueòlegs, va endegar les reunions d'especialistes de la Península (reunions d'arqueologia paleocristiana hispànica amb sis edicions entre 1967 i 2003) i va catapultar la investigació espanyola a l'àmbit internacional, reconeixement que es veié confirmat en ser nomenat doctor *honoris causa* l'any 2000 pel *Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana* de Roma. ⁵

Per a l'estudi de la Tarraconense en època tardoromana i visigòtica, continua sent una referència obligada la darrera obra que va dirigir P. de Palol —juntament amb Antoni Pladevall— del primer volum de la *Catalunya romana: Del romà al romànic*. ⁶ Malgrat els seus vint anys, moltes de les aportacions continuen sent vigents actualment, llevat dels descobriments arqueològics que s'han fet en aquests darrers temps.

En els últims trenta anys, l'arqueologia d'època visigoda, alliberada de les tensions entre romanisme i germanisme, s'ha alineat en la trajectòria dels estudis internacionals sobre l'antiguitat tardana, on tenen cabuda el món hispanoromà i el visigot. En aquesta trajectòria de recerca se situa l'arqueologia cristiana, que estudia els elements materials dels edificis i els elements de mobiliari litúrgic d'aquest període, però també la transformació de les ciutats, l'evolució del paisatge rural i els seus nuclis d'hàbitat. ⁷

ELS VISIGOTS A LES CIUTATS

La cultura tardoantiga és eminentment urbana i continua una de les característiques més representatives de la civilització romana. Lluny dels tòpics historiogràfics que feien naufragar l'esplendor clàssica sota el catastrofisme de les invasions bàrbares i l'abandó de les ciutats per refugiar-se al camp a causa d'una greu crisi econòmica des del segle III, durant el període visigot les ciutats perduren tot i que experimenten grans transformacions.

Els darrers anys han estat protagonistes d'una millora en el coneixement d'algunes de les ciutats tarraconenses durant l'antiguitat tardana i el període visigot des del punt de vista arqueològic. Cal esmentar Tàrraco, Bàrcino, Ègara, com les més destacades. Encara queda molta feina a fer, sobretot si tenim en compte la riquesa de la informació que ens aporten les fonts escrites sobre el protagonisme en època visigòtica de ciutats com Ilerda (Lleida), Gerunda (Girona), Osona (Vic), Empuriae (Empúries) o Dertosa (Tortosa), seus episcopals totes cinc. Per no parlar de les ciutats de la Gàl·lia Narbonesa, com Narbo, Carcassona, Magalona o (Iliberris) Elna, que formaven part

de la Septimània visigoda i que jugaren un paper molt important fins al final del regne visigot amb el rei Àkhila II (700-713). Passem a veure, però, amb més deteniment algunes d'aquestes ciutats.

Tàrraco, la capital de la Tarraconense

Tarragona havia estat la porta d'entrada dels romans a la península Ibèrica i capital de la província Citerior, que després va prendre el nom de Tarraconensis. Tàrraco va tenir una importància cabdal en els inicis del cristianisme. Hi ha fins i tot qui defensa l'estada de sant Pau a la ciutat, en compliment d'una pena d'exili.⁸ Però, si per alguna cosa destaca la ciutat en els orígens del cristianisme, és pel martiri dels sants Fructuós, Auguri i Eulogi, víctimes de la persecució de Valerià l'any 259. El culte als màrtirs —les actes del martiri d'aquests sants són les més antigues que es coneixen a Hispània— va suposar un impacte enorme en el desenvolupament de la ciutat cristiana i en la transformació gradual de la capital romana. La construcció d'un centre de culte martirial —el més gran conegut a la *pars occidentis* de l'Imperi— consistent en dues basíliques, una de meridional amb les restes dels màrtirs a l'antic solar de la fàbrica de la Tabacalera, excavada per mossèn Serra i Vilaró, i una altra situada més cap al nord, la coneguda com a basílica del Parc Central, excavada als anys noranta del segle passat. Ambdues basíliques es van poder datar al segle v, amb una diferència potser d'uns trenta anys anterior la meridional en comparació amb la septentrional.⁹ A redós seu es va desenvolupar una gran àrea de necròpolis situada entorn de les dues vies principals que portaven, respectivament, cap al sud i cap a l'interior.

Aquest nou barri a la ciutat va determinar que la zona suburbial del port experimentés una gran crescuda fins anar a tocar la necròpolis i el pont sobre el riu Tulcis (Francolí). La zona, objecte d'intervencions arqueològiques als darrers temps, sembla que va tenir una gran vitalitat, impulsada probablement pel comerç, fins a la darreria del segle VII.¹⁰

Tornant a la topografia martirial de Fructuós, Auguri i Eulogi, cal destacar l'amfiteatre com a escenari de la *passio*. La importància del lloc va quedar gravada en la memòria col·lectiva dels fidels tarragonins, de manera que es va preservar la integritat del monument —que no va ser objectiu d'espoli com altres construccions romanes de la ciutat— com si fos un triomf del cristianisme sobre la barbàrie pagana de les execucions públiques. L'arqueologia no ha desvelat si existia una mena de memòria o trofeu en el lloc on van ser condemnats els màrtirs a la pena del *vivicomburium* (cremats vius), com l'himne VI del *Peristephanon* de Prudenci permet intuir. El que sí que ha posat de manifest l'arqueologia és la data de construcció d'una basílica a l'arena de l'amfiteatre a final del segle VI o principi del VII, en plena època visigòtica, i que ha estat motiu de diversos estudis en els darrers anys.¹¹

Una de les incògnites més gelosament guardades que ens oculta la Tàrraco cristiana és la de la catedral paleo-

cristiana i visigòtica. Tot i que en els darrers anys s'han fet intervencions d'excavació i de prospecció geofísica a dintre de l'edifici gòtic, no s'ha pogut identificar. Tanmateix, hi ha indicis de grans remodelacions al segle VI al fòrum provincial, tot i que el seu desmuntatge es va començar a fer ja al segle V. La ubicació de la seu episcopal a la part alta de la ciutat, a sota o al voltant de l'actual catedral gòtica, té ara com ara un discurs especulatiu, però amb indicis molt probables. Un d'aquests senyals va ser la troballa d'una tomba privilegiada datada al segle VI, acompanyada d'un gerret litúrgic i que apunta a la seva identificació com a un membre de la jerarquia eclesiàstica.¹² I un altre dels indicis és la identificació d'unes estructures al Col·legi d'Arquitectes que sembla que formarien part del conjunt episcopal.¹³ Segons les darreres propostes, la catedral visigòtica s'ubicaria entre l'absis de la catedral medieval i la sala axial del recinte de culte imperial.¹⁴ Però encara continua sent una assignatura pendent.

Els bisbes de Tàrraco van exercir de metropolitans de la província Tarraconense al llarg de tot el període visigòtic. Eren els encarregats de convocar els concilis, encara que només coneixem el de l'any 516 celebrat a la ciutat. Per a la resta de reunions conciliars van triar seus diverses de la mateixa província, però la presència del metropolità sempre hi consta.

Contràriament al que va passar a Bàrcino, que, com veurem a continuació, va desenvolupar un paper protagonista en els esdeveniments polítics de la penetració dels visigots a la Tarraconense, no sembla que Tàrraco tingués un interès especial per als monarques visigots. Clarament, els reis preferien Bàrcino com a seu més o menys temporal. En desconeixem exactament la raó. Alguns investigadors destaquen la romanitat de la capital de la Tarraconense, que es manté fidel a l'Imperi fins als darrers moments, i que devia contenir una gran part de la població hispanoromana i els contingents militars fidels a Roma.¹⁵

La ciutat cristiana de Tàrraco ha estat objecte de diversos estudis historicoarqueològics, com són el Pla Director de la Catedral —al qual ja hem fet referència—¹⁶ i dues tesis doctorals: la d'Andreu Muñoz Melgar,¹⁷ ja citada, i la de Meritxell Pérez des d'un punt de vista més històric.¹⁸ Així mateix, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica publicava el 2013 la monografia *Tarraco christiana civitas*, que venia a ser una mena d'estat de la qüestió dels coneixements de Tarragona en època paleocristiana i visigòtica.¹⁹ Finalment, el novembre de 2018, aquesta ciutat va ser la seu de la VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, en el marc de la IV Tàrraco Biennal, en què es van discutir moltes aportacions d'investigacions encara avui en curs sobre Tàrraco.²⁰

Bàrcino, seu imperial i seu règia

La ciutat de Bàrcino pren un protagonisme tan destacat amb els visigots que fins i tot ha fet pensar que podia haver rivalitzat amb Tàrraco per la capitalitat de la província. El que coneixem a partir de les fonts escrites no deixa lloc a

dubte: des de principi del segle v, Barcelona és escollida seu imperial i seu règia abans de l'arribada dels visigots.

Un dels primers esdeveniments polítics que apunten Bàrcino com a seu imperial és el protagonitzat per Màxim l'Usurpador al començament del segle v. Era un llibert hispà que es va proclamar *augustus* a la província Tarraconense, amb l'ajut del general Geronci, com a usurpador davant de Constantí III, que governava la Gàl·lia des de l'any 407. Tot i que l'historiador Zòsim (*Historia nova*, VI.5 i IX.12) esmenta que la proclamació de Màxim va tenir lloc a Tarragona, les troballes numismàtiques en contextos arqueològics dels jaciments de la ciutat demostren que va triar Barcelona per encunyar les seves emissions monetàries.²¹ Aquest establiment de la seva capital a Bàrcino amb encunyacions commemoratives de la seva proclamació com a august entre els anys 410 i 411 ens va fer plantejar el fet que aquest usurpador establís la capital a Barcelona i no a Tarragona,²² com deia Zòsim.

Només quatre anys més tard —el 415—, Bàrcino és l'escenari d'un episodi en el qual es veuen implicats per primera vegada els visigots. Els protagonistes en són el rei Ataülf i Gal·la Plàcidia. Aquesta, germana d'Honorí, havia estat raptada pel rei Alaric I durant el saqueig de Roma l'any 410 amb la intenció de pressionar l'emperador per tal que els concedís un territori on instal·lar-se. En morir Alaric, el va succeir Ataülf, que es va casar amb la princesa imperial a Narbona, ciutat de la qual van haver de fugir fustigats pel general Constanci, fidel a Honorí; va ser en aquest replegament cap al sud que van recalcar a Barcelona. Aquí, Ataülf no solament va veure esvaïr-se els seus plans de fer-se fort en emparentar-se amb la família imperial, sinó que hi van perdre el fill, anomenat significativament Teodosi. Aquí també acabà assassinat per un membre del seu exèrcit. A la mateixa ciutat va ser elegit Sigeric, que no va durar més d'una setmana i fou succeït per Vàlia. Aquest aconseguiria finalment signar el *foedus* amb el general Constanci que proporcionava als visigots un territori a Aquitània per instal·lar-s'hi. Començava així, l'any 418, el Regne de Tolosa.

Pel que sembla, la presència dels visigots a Bàrcino amb els reis Ataülf, Sigeric i Vàlia en un termini de poc més d'un any difícilment ens parla d'una capitalitat de la ciutat triada intencionadament. Més aviat es tracta d'un episodi efímer i aïllat. El perquè Ataülf va decidir recular fins a Barcelona en la fugida des de Narbona continua sent una incògnita. Podria haver triat altres nuclis urbans, com Empúries o Girona, molt més propers a la zona de litigi amb les tropes dels *honoriacii*. Algú ha proposat la conveniència d'una ciutat emmurallada com Barcelona,²³ per tal de resistir, però també era emmurallada Girona, més a prop. També n'hi ha que vinculen la tria d'Ataülf amb la recent proclamació de Màxim l'Usurpador a Barcelona. En tan poc temps gairebé no van deixar rastre del seu pas. El que sí que sembla bastant clar és que, d'ençà que es crea el Regne de Tolosa, les fonts escrites emmudeixen pel que fa a la ciutat com a escenari de fets rellevants de la cort visigoda.

Arqueològicament, poca cosa es pot relacionar amb aquesta primera estada dels visigots a Bàrcino. Sí que es coneix la situació de la catedral sota l'emplaçament de l'actual, de la qual s'ha identificat una aula basilical i un primer baptisteri que es daten al segle iv. El descobriment el va fer Duran i Sanpere en el curs de la construcció d'una xarxa de clavegueram; el fet d'identificar paviments d'*opus signinum*, bases i columnes i restes de cancells li va fer pensar que havia trobat la basílica cristiana.²⁴ Anys més tard es va trobar el baptisteri en el decurs d'unes excavacions (1968-1983) en què va participar Pere de Palol.²⁵ El convenciment que aquesta era la basílica de culte va arrelar entre els especialistes, entre els quals m'incloc,²⁶ fins que la reexcavació i la interpretació endegades pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, sota la direcció de Julia Beltrán de Heredia —i amb la col·laboració de Charles Bonnet—, va desmentir aquesta identificació i proposà que l'aula formava part de l'arquitectura de poder del bisbe.²⁷

D'altra banda, als segles iv i v, els resultats de les investigacions arqueològiques de l'arquitectura domèstica de la ciutat demostren que hi havia grans *domus*, decorades amb mosaics tardans i pintures, que ens parlen d'un tipus de vida molt romà. No s'ha trobat cap element en aquests llocs d'habitatge que faci pensar en la presència dels visigots.²⁸ La retícula dels carrers també es conserva, pel que sembla. Una d'aquestes *domus*, la de Sant Iu, serà l'embrió del grup episcopal: al seu damunt s'hi construeix el palau episcopal del segle v, el coneixement arqueològic del qual no és gaire clar, atès que al segle següent s'erigeix un nou palau episcopal que el desdibuixa. Una de les coses més interessants del palau és que en els seus fonaments s'usen materials provinents del fòrum (inscripcions, bases amb motlures i pedestals). Això vol dir que segurament, a principi del segle v, molts dels seus edificis estaven desafectats i es feien servir de pedrera per a les noves construccions. També del segle v es data la sala de recepció del nucli episcopal, pavimentada amb *opus signinum* i un lloc preminent per a la presidència del bisbe en les seves audiències.²⁹

Si en cap moment es pot considerar Bàrcino com a capital dels reis visigots és al segle vi. Tant els textos escrits com l'arqueologia ens en parlen, i la interpretació historicoarqueològica ha tingut un gran desenvolupament en els darrers vint anys, com veurem més endavant. Analtzem primerament el que ens diuen les fonts sobre els esdeveniments dels reis visigots que van tenir lloc a la ciutat de Barcelona.

A principi del segle vi, a partir de la batalla de Vouillé l'any 507, els francs van expulsar els visigots d'Aquitània i van provocar el seu desplaçament cap al sud-est. Van instal·lar la capital a Narbona i el regne va quedar reduït a la zona costanera. La pressió dels francs merovingis feia que els visigots es desplaçessin cap a Hispània, i Barcelona va jugar un paper molt important com a ciutat de rereguarda, tal com ho havia fet al segle v amb Ataülf, però ara sembla que d'una manera més ferma. Alaric II va trobar la

mort al camp de batalla i el va succeir el seu fill bastard Gesaleic, que va usurpar el tron a Amalaric, hereu legítim de la corona i net del rei ostrogot Teodoric el Gran.³⁰ Gesaleic va fer de Bàrcino la seva seu reial, si hem de creure la *Cronica Caesaraugustana*, segons la qual el rei mateix l'any 510 va matar Goeric —que era partidari d'Amalaric— al palau de Barcelona.³¹ Isidor de Sevilla ens dona una altra versió dels fets: Gesaleic es va refugiar a Barchinona després de ser derrotat a Narbona per les tropes del rei burgundi Gundebald i Teodoric el va privar del tron i Gesaleic va fugir cap a l'Àfrica per buscar l'ajuda dels vàndals; a continuació, va passar a Aquitània, des d'on va tornar a Hispània cap a Barcelona. Va ser perseguit pels ostrogots sota el comandament del general Eban, des d'un lloc anomenat *Duodecimo* fins més enllà del riu *Druantius*, a la Gàl·lia, on va ser mort el 511.³²

Els ostrogots van prendre la iniciativa de protegir el jove Amalaric i s'inicià el període conegut com a «intermedi ostrogot» (507-526) —en paraules de Ramon d'Abadal—³³ durant el qual el rei Teodoric va exercir la regència fins a la mort. De fet, aquesta època es caracteritza per ser una de les més permissives i prolífiques pel que fa a les reunions conciliars dels bisbes catòlics de la Tarraconense, que es daten per la referència a l'any de rei regent Teodoric o bé per Amalaric: Concili de Tarragona (516), Concili de Girona (517), II Concili de Toledo (527), Concili de Lleida (546) i Concili de València (549).³⁴

Aquesta tolerància del període ostrogot contrasta amb l'actitud anticatòlica del rei Amalaric, segons ens informa Gregori de Tours. Amalaric es va proclamar rei dels visigots un cop mort l'avi Teodoric, l'any 526, i per tal d'aproximar-se als francs es va casar amb Clotilde, filla de Clodoveu I, primer rei dels francs que es va convertir al catolicisme. Segons Gregori de Tours, el rei arrià Amalaric maltractava la seva dona a causa de la seva devoció catòlica i la va obligar a ser rebatejada en la fe arriana, fins que la reina va demanar ajut al seu germà, el rei franc Khildebert I. Els francs merovingis van envair Narbona i Amalaric es va veure obligat a fugir cap a Barcelona, on va morir l'any 531 degollat per un membre del seu exèrcit.³⁵

El succeí Teudis, general ostrogot que ja havia portat el control molts anys durant l'intermedi ostrogot i que ara es va proclamar rei dels visigots i independent de Ravenna (531-548). La historiografia considera presumiblement que va establir la seva règia a Barchinona, tot i que les fonts escrites no ho especifiquen. Sabem, per Isidor, que Teudis va atacar els francs des de la Tarraconense;³⁶ que s'instal·lés a Bàrcino és només una suposició. Investigadors com Pablo de la Cruz Díaz defensen que va ser ell mateix qui va instaurar la capital del regne a Toledo, almenys l'any 546, quan va promulgar la seva famosa llei sobre costes processals.³⁷ Si admetem aquest argument, Barcelona va deixar de ser seu règia des de mitjan segle VI. El que sí que s'ha d'admetre d'una manera ineludible és que, a partir d'aquestes dates, el centre de poder visigot es trasllada cap a zones més centrals de la península Ibèrica per tal d'obrir-se a la possibilitat de conquerir més territoris, a costa dels

sueus al nord-oest i dels vàndals cap al sud. A més, cal tenir en compte que l'any 552 s'inicia la incursió bizantina que ocupà Cartagena i una bona part del llevant i el sud-est peninsulars i que per fer-se forta havia d'ocupar posicions estratègiques equidistants amb els focus dels conflictes.

El que s'infereix de les dades de les fonts escrites és que Bàrcino va desenvolupar un paper molt important entre els anys 510 i 546 com a seu reial i de la cort, segurament amb una funció de capitalitat vinculada a la presència del rei, en el sentit tardoromà, com ho eren les seus imperials per l'estada més o menys temporal dels emperadors. I un cop traslladada la cort a Toledo, l'autoritat governamental —el *comes*— i un grup de visigots s'haurien instal·lat a la ciutat i haurien conviscut amb els hispanoromans fins a l'arribada dels àrabs.

Les dades arqueològiques ens presenten un canvi bastant dràstic en l'estructura urbana i en l'arquitectura domèstica del segle VI. Les grans cases que hi havia als segles IV i V a l'interior de la muralla desapareixen i en el seu lloc es construeixen unitats d'habitatges molt més petites i més senzilles que fan servir tota mena de materials reutilitzats, fins i tot escultòrics.³⁸ La xarxa viària i el cadastre sembla, però, que es mantenen. Aquesta transformació ens parla d'un canvi poblacional, presumiblement relacionable amb la presència dels visigots a la ciutat.³⁹

Pel que fa a la zona del suburbi, també es detecta un gran creixement de la ciutat. Al *suburbium* es troben zones d'habitat i un gran cinturó de necròpolis que va des de la zona nord-oest fins a l'extrem sud. Però, en canvi, no es troba entre el sud i el sud-est, segurament perquè estaven ocupats per maresmes i per l'estany del Cagalell. Les anàlisis arqueomorfològiques han permès documentar el traçat de nous eixos viaris que comuniquen la Serralada Litoral amb el Delta, i es potencien els itineraris i els eixos cap a l'interior, pel que sembla a causa del desenvolupament d'activitats agropecuàries.⁴⁰

Un dels aspectes més ben coneguts de les transformacions que tenen lloc a Bàrcino al segle VI és l'evolució del seu complex episcopal.

Com ja hem assenyalat més amunt, el projecte de recerca dut a terme pel MUHBA en el conjunt arqueològic de la plaça del Rei, dirigit per Julia Beltrán de Heredia i amb la col·laboració de Charles Bonnet, ha donat els fruits de vint anys d'investigació. Les intervencions arqueològiques han fet palesa una gran monumentalització del primer grup episcopal dels segles IV i V que transforma plenament la topografia de la ciutat atès que n'ocupa gairebé un quart. La basílica principal —que no ha pogut ser objecte d'excavacions— és sota la catedral actual, però sabem que estava connectada amb el baptisteri, situat als peus, seguint l'esquema més freqüent de distribució dels espais litúrgics de les esglésies hispàniques.⁴¹ El baptisteri experimenta també en aquest moment una monumentalització molt important: la piscina es cobreix amb un cimbori, l'interior es decora amb pintures que imiten els recobriments d'*opus sectile* o plaques de marbre⁴² i, a més,

hi ha una inscripció que conté una fórmula pròpia de la litúrgia baptismal⁴³ i les pintures del sostre.⁴⁴ El nucli inicial s'amplia amb la construcció d'una església cruciforme, amb un cementiri associat (en una zona intramurs), un nou palau fortalesa episcopal i uns *balnea* que —segons manifesta Beltrán de Heredia— no haurien estat d'ús privat del bisbe, sinó que devien tenir una destinació per als pelegrins i els fidels de la ciutat.⁴⁵

En la mateixa època i al mateix barri es construeix el que s'identifica com el palau de l'autoritat civil, el *comes ciuitatis*, al costat de l'església cruciforme i de la muralla. Presenta una planta en forma d'U que s'obre a un *interuallum* tot seguint el traçat de la muralla i que comunica mitjançant unes escales al pas de ronda. En les excavacions es van trobar sivelles de cinturó militars que revelen la presència d'un destacament en relació probablement amb la residència del *comes*.⁴⁶

Beltrán de Heredia proposa una datació per a aquesta monumentalització del complex episcopal/comtal de la segona meitat del segle VI, basant-se en els materials apareguts en els contextos arqueològics (ceràmica i monedes), i en la datació per C¹⁴, obtinguda dels morters de les fonamentacions, entre els anys 530 i 595.⁴⁷ Certament es tracta d'un arc cronològic de seixanta-cinc anys, un període massa extens en uns moments en els quals el ritme trepidant dels esdeveniments de la història política de la monarquia en relació amb Barcelona ja s'havien produït. A la segona meitat del segle VI, la capital ja havia estat traslladada a Toledo; per tant, hem de considerar que els moments de màxima activitat edilícia en el conjunt episcopal s'esdevingueren quan el monarca ja havia marxat amb la seva cort cap a Toledo, però havia deixat un destacament militar visgot i una comunitat de fe majoritàriament arriana.

Cal tenir en compte, però, que no devia ser gaire enllà de la segona meitat del segle VI. Si pensem en les remodelacions que presenta aquesta mateixa fase, no es pot relacionar aquesta vitalitat constructiva amb la conversió de Recared en el III Concili de Toledo el 589, com s'ha fet tradicionalment, perquè era massa tard. En canvi, la data de mitjan segle ens sembla més versemblant, atès que és el moment en què la rivalitat entre arrians i catòlics era més aferrissada i hauria provocat una vitalitat constructiva a les ciutats entre els grups episcopals arrians i catòlics.⁴⁸ Aquest aspecte, que havia estat relegat a un segon pla per la investigació sobre l'arquitectura religiosa hispànica —tal vegada causada per la manca de diferències conegudes entre la funció litúrgica dels espais de culte d'un credo i de l'altre—, ha cobrat una atenció especial als darrers anys, sobretot arran de les excavacions de la basílica dels sants màrtirs Just i Pastor.

Aquestes intervencions arqueològiques es van fer entre 2011 i 2014 gràcies a un conveni entre la parròquia i l'Ajuntament de Barcelona, i van ser dirigides per Julia Beltrán de Heredia. Van treure a la llum restes d'un edifici de culte situat al sud del fòrum romà: un absis trilobulat d'una basílica i restes de la columnata de les naus, un bap-

tisteri i una tomba privilegiada. L'autora interpreta el conjunt com un segon grup episcopal i ha elaborat una complexa hipòtesi que proposa situar la catedral catòlica sota l'església dels sants Just i Pastor, atès que defensa que el conjunt episcopal de la plaça del Rei havia estat ocupat pel bisbe arrià i vinculat als edificis de representació de poder dels visigots, el palau fortalesa episcopal i el palau del *comes civitatis*. Aquest «bisbat dels sants Just i Pastor» hauria restat amb funcions parroquials després de la conversió al catolicisme de Recared i del poble got, atès que el bisbe catòlic hauria «recuperat» la catedral de tradició paleocristiana.⁴⁹

Aquesta proposta, tot i ser molt suggerent,⁵⁰ no deixa de ser una mica audaç. Les proves arqueològiques sobre les quals es fonamenta són encara fragmentàries i ja han sorgit les primeres veus crítiques.⁵¹ Caldrà esperar noves intervencions arqueològiques que esclareixin millor el coneixement d'aquest edifici de culte.⁵²

Ègara (Terrassa)

En plena connexió amb la seu de Bàrcino es troba la seu del conjunt episcopal d'Ègara (Terrassa), sorgida sobre un municipi d'origen romà, que presenta un grup episcopal d'època paleocristiana i visigoda i és un dels més ben estudiats els darrers anys. Els treballs arqueològics fets en extensió entre els anys 1995 i 2005 van permetre identificar i caracteritzar les diferents fases del desenvolupament d'aquest conjunt egarenc entre mitjan segle IV i el segle IX, en època carolíngia.⁵³

L'erecció del conjunt religiós com a seu episcopal es relaciona amb l'acció del bisbe Nundinari de la seu de Bàrcino, que va nomenar Ireneu bisbe d'Ègara l'any 464 com al seu successor. Són les primeres notícies d'un bisbat a Terrassa. La seu egarenca va ser dotada llavors d'un territori que abans havia estat de Barcelona i que sembla que es va desdoblar, tot i que no n'era sufragània. Aquest nomenament no va seguir els conductes canònics, encara que va obtenir el suport de la comunitat i dels bisbes de la província. Nundinari va incomplir les regles canòniques en nomenar Ireneu en el seu testament com a successor a la seu de Barcelona; aquest fet aberrant en el dret canònic va provocar la intervenció reprovatòria del papa Hilari i, després de la mort de Nundinari, Ireneu va restar a Ègara.⁵⁴

A mitjan segle V, coincidint amb aquesta promoció a catedral, les investigacions arqueològiques han pogut identificar una fase de construcció del conjunt preexistent que canvia completament el disseny anterior (preepiscopal) i fins i tot sembla que en alguns sectors es deixa a mig fer. El nou projecte —sota el govern d'Ireneu— sembla que va ser una obra llarga que no va finalitzar fins a mitjan segle VI. Comprèn tres edificis de culte distribuïts en tres terrasses en un pla ascendent des del sud, on es va construir la zona residencial del bisbe, el palau episcopal. Una segona terrassa amb la catedral de Santa Maria, que es va reformar a sobre d'edificis anteriors —dedicats al culte cristià des del segle IV—, i al seu costat, a la mateixa cota, un edifici de caràcter martirial o funerari, l'actual es-

glésia de Sant Miquel.⁵⁵ A l'extrem nord i a sobre d'una tercera terrassa es va construir l'església de Sant Pere —amb funció parroquial, sostenen els arqueòlegs—,⁵⁶ amb tres naus i capçalera trilobulada, sobre la qual s'haurà d'intervenir arqueològicament en un futur per aclarir la seva relació amb la resta d'edificis, per bé que forma part, pel que sembla, del mateix programa icnogràfic.⁵⁷ El conjunt, envoltat de corredors funeraris, disposava d'un pati central on hi havia un pou i estava envoltat d'un clos que delimitava el grup episcopal.

La llarga durada de la construcció del conjunt egarenc entre mitjan segle v i l'any 700 ens endinsa plenament a l'època visigòtica. Cal remarcar l'espectacularitat del conjunt, que conserva edificis sencers com el de Sant Miquel, datat a mitjan segle vi. Les darreres refaccions que es feren a la capçalera de Santa Maria —i que semblen correspondre's també amb la capçalera de Sant Pere— s'han pogut precisar a partir d'unes àmfores utilitzades per omplir les voltes, procedents del nord d'Àfrica i que es daten entre el 550 i el 700.⁵⁸

Les fonts escrites ens ofereixen un panorama de la seu egarenca amb una certa vitalitat i participant en les reunions conciliars de la Tarraconense, així com també en els concilis nacionals celebrats a Toledo. Cal destacar, però, per la seva singularitat, la celebració d'un concili provincial a Terrassa l'any 614.⁵⁹ Aquest fet, completament excepcional, de reunir-se una assemblea conciliar en una seu petita creiem que ens indica alguna mena d'inauguració de millores a la seu, que podria tenir ressò a l'hora de reinterpretar les estructures arqueològiques i monumentals.⁶⁰

LES FORTIFICACIONS: CASTRA, OPPIDUM I TERRITORIS DE FRONTERA

Sens dubte, una de les qüestions més importants que sabem d'Ègara a partir dels textos gira entorn de la figura del bisbe Nebridi perquè situa la seu en el mapa de les ciutats estratègiques del regne visigot de la primera meitat del segle vi. Segons coneixem per Isidor de Sevilla, Nebridi d'Ègara tenia tres germans també bisbes: Elpidi d'Osca, Just d'Urgell i Justinià de València.⁶¹ Per estudis prosopogràfics, Josep Vilella arriba a la conclusió que eren només germans de mare, i atès que Isidor tot just qualifica de *nobilissimi* Nebridi i Elpidi, pensa que eren fills d'un mateix pare amb més estatus social que no pas el pare de Just i Justinià, els dos fills menors.⁶²

Tots quatre germans procedien d'una família aristocràtica de la Tarraconense, però les seues administrades eren tan diverses i allunyades entre elles que cal descartar una investidura relacionada amb l'arrelament al territori i amb les elits locals.⁶³ I tots quatre van exercir el seu episcopat en un moment crucial durant l'intermedi ostrogot i el període immediatament posterior, de consecució de la independència dels monarques visigots de la tutela dels ostrogots. Llevat d'Ègara, Osca, Urgell i València, eren ciutats limítrofes o perifèriques dins de l'àrea dominada

pel rei ostrogot i els seus generals, que *grosso modo* es corresponia amb l'est de la Tarraconense. D'una banda, Osca i Urgell, al nord, es trobaven a prop de la zona controlada pels francs a l'altra banda dels Pirineus; de l'altra, a València, tot i haver viscut al marge de la influència ostrogoda, la transferència de Justinià cap al 531 hauria estat un nomenament directe del rei Teudis per tal de contrarestar la pressió de les tropes bizantines que arribaren a les Balears el 534 i acabaren ocupant el llevant peninsular el 552 i convertint València en ciutat fronterera.⁶⁴ D'aquesta manera, València exerciria la projecció de l'autoritat dels nous monarques sobre la península Ibèrica, al mateix temps que es volia vincular la ciutat del Túria amb la vall de l'Ebre i la Tarraconense, on es trobava en aquell moment el centre de gravetat de la monarquia visigoda.⁶⁵

Les investigacions dels darrers anys s'han ocupat a bastament de les fortificacions del nord de la Tarraconense, sobretot com a assentaments militars de diferents característiques (*turres, oppida, castella*), així com poblats d'alçada que es fortificaven per iniciativa dels poders locals, com un antecedent de les fortificacions feudals, com sosté Gutiérrez González, tot i que analitzat des d'una perspectiva més del conjunt peninsular.⁶⁶ Específicament per a la zona de l'est de la Tarraconense, cal destacar la tesi inèdita de V. Luis Pérez García defensada a la Universitat Rovira i Virgili l'any 2011 i de la qual l'autor va publicar un article molt interessant.⁶⁷

Si dirigim l'atenció cap al nord, la lluita dels visigots amb els francs va determinar que triessin Bàrcino com a seu de rereguarda, ben comunicada per mar i situada a la Via Augusta, com ja hem vist. En els moments més convulsos de la intervenció ostrogoda, Girona va consolidar el seu pes pel control que exercia sobre la Via Augusta, camí que unia les ciutats més importants d'aquells moments: Barcelona, Elna i Narbona. I, amb posterioritat, Girona era al mig del camí que comunicava la Península amb Septimània.⁶⁸

A l'Alt Empordà es troba el *castrum* de Puig Rom, un poblat emmurallat situat sobre un turó que domina la badia de Roses, en un enclavament estratègic. Presenta una muralla i unes torres quadrangulars d'una tècnica molt semblant al jaciment de València la Vella que hem esmentat (veg. la nota 65). El jaciment va ser excavat per primera vegada per Joaquim Folch i Torres l'any 1917 i trenta anys més tard per Pere de Palol —entre 1946 i 1947—, que va ser qui va poder identificar-lo com un *castrum* d'època visigòtica. Tanmateix, Palol ja assenyalava que l'assentament podia no ser exclusivament militar, sinó de poblament defensiu en alçada de la població veïna de Roses, abandonada pel que sembla al segle vii.⁶⁹ Aquests darrers anys s'ha reprès l'excavació amb un nou projecte executat entre 2014 i 2017 per un equip format per investigadors de la Universitat de Girona, la Universitat Rovira i Virgili, la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, que han pogut netejar i consolidar els sectors excavats per Pere de Palol i obrir altres punts al poblat i a la muralla. Tot i no poder haver afinat

la cronologia de la seva fundació, el més nou és que han identificat una refacció en una de les portes que parla de dues fases d'ocupació.⁷⁰

En els passos pirinencs orientals es troben les fortificacions de les Cluses, d'època romana i que es mantenen plenament vigents en el període visigot. Aquest pas s'esmenta en la crònica de la rebel·lió de Paulus a Septimània, l'any 673, en temps del rei Wamba, com a «castrum quod vocatur Clausuras».⁷¹ Arqueològicament es coneixen força bé la *turris* de Panissars i les *clausurae* del Pertús, dos *castella* que flanquegen la Via Augusta —la Clusa Alta i el Castell dels Moros— i que controlen un pas estret, que disposa fins i tot d'una porta enmig de la Via Domitia per tal de vigilar el pas dels Pirineus per aquest indret.⁷²

Un altre exemple paradigmàtic és el «Castellum Fractum» de Sant Julià de Ramis, denominat així en la documentació del segle IX. El jaciment ha estat objecte de diverses intervencions arqueològiques sistemàtiques que han pogut descriure la presència d'una fortificació ja des del segle IV que presenta dues fases constructives i el final de la qual es data entre els segles VIII i IX.⁷³ Consisteix en un edifici de planta quadrangular, envoltat d'una muralla amb quatre torres a les cantonades; l'aparell constructiu és format per carreus ben escairats lligats amb morter de calç. A aquesta fortificació se li associa un vilatge fet amb materials peribles i molt pobres, i a més es va poder identificar una església als Sants Metges i una necròpolis amb tombes de caixa de lloses.⁷⁴ Evidentment, aquest enclavament no tenia una funció exclusivament militar.

Però des d'una perspectiva més estratègica del control de les vies i si ens desplaçem cap a l'oest, trobem les valls d'Andorra amb el jaciment de Sant Vicenç d'Enclar, una fortificació d'alçada que controlava el pas entre el nord i el sud. Es tracta d'un pas molt important, atès que, de l'altre costat de la carena i per la vall de la Garona, s'arribava a Tolosa, en mans dels francs.⁷⁵ La data de fundació del Roc d'Enclar s'ha pogut fixar per les dades arqueològiques entre la segona meitat del segle IV i principi del V, però seguia amb plena vitalitat en època visigòtica, com demostra la troballa de metalls d'ornamentació personal, principalment de bronze, que formaven part dels uniformes militars. Entre aquestes peces cal destacar un tipus de sivelles molt semblants a les aparegudes a la necròpolis visigòtica de Pampilona dels segles VI i VII i que s'associen al sueus, que custodiaven aquest pas abans que els visigots.

El Roc d'Enclar formava part d'una sèrie de fortins i torres de vigilància situats a les *clausurae* del Pirineu, que constituïen una línia defensiva. La importància del pas per les valls d'Andorra segurament devia determinar el seu control des de la ciutat d'Urgell, des d'on es devia coordinar l'ofensiva militar contra els francs.⁷⁶ No sembla, però, que la fundació d'Urgell es fes en substitució de l'antiga Iulia Libica (Llívia), com volen alguns autors,⁷⁷ sinó que les restes arqueològiques revelen una reocupació de certs sectors de l'antiga Llívia per militars que defensaven els passos pirinencs, igual que ho feia la veïna Urgell. De fet,

coneixem un *Castrum Libiae* esmentat en el context de la rebel·lió del duc Paulus contra Wamba l'any 673.

Amb tota probabilitat, Urgell va assolir un estatus de ciutat fronterera superior a Llívia. Algunes intervencions arqueològiques recents al voltant de l'església de Santa Maria de la Seu d'Urgell han tret a la llum algunes edificacions amb materials que es daten entre els segles V i VI.⁷⁸ En aquest context és quan s'hauria creat el bisbat d'Urgell —i també el de Carcassona— com a ciutat de la frontera francovisigoda. Recordem com el bisbe Just i els seus germans ocupaven seus episcopals en territoris limítrofs amb els francs (Elpidi d'Osca i Just d'Urgell) i amb els bizantins (Justinià de València). El més segur és que els nomenés directament el rei Teudis, com ja hem referit més amunt.

EL POBLAMENT EN ALÇADA I L'ABANDÓ DE LES VIL·LES

L'arqueologia ens està mostrant d'una manera molt clara com als segles VI i VII la població s'aplega en llocs de defensa fàcil, en poblats a sobre dels turons o en enclavaments estratègics a la vora del riu o d'alguna via. No cal repetir, com ja hem referit més amunt, que molts nuclis d'origen militar van acabar convertint-se també en llocs d'hàbitat, potser per acollir les famílies dels militars o bé per la cada vegada més freqüent concentració d'una població dependent dels poders locals en el sentit protofeudal.

Un exemple clar d'un poblat en alçada sorgit en aquesta època és el de Santa Cecília dels Altimiris (Sant Esteve de la Sarga, Pallars Jussà).⁷⁹ Es tracta d'un poblat situat a uns 900 msnm, al cim del Montsec d'Ares, que té vida entre els segles V i VIII, envoltat de boscos i pastures per al desenvolupament d'activitats agropecuàries. La dificultat d'accés constitueix ja per si sola una defensa natural; a més, hi ha un pas estret entre dos blocs rocosos que el fa fàcilment controlable. S'hi han trobat una església i també eines de treball de la llana que ens informen d'activitats ramaderes. S'han pogut identificar habitatges d'entre 6 i 15 m² excavats a la roca i fets amb materials peribles de troncs i branques. També van construir tres grans cisternes que podrien contenir uns 30.000 litres cada una. Els excavadors sostenen que som davant d'un nucli monàstic lligat als moviments eremítics propis també d'aquesta època.⁸⁰

Un dels poblats més emblemàtics de la Tarraconense visigòtica és el del Bovalar (Seròs, Segrià). Es tracta d'un grup d'habitatges que es construeixen a redós d'una església dotada de baptisteri als peus, per la qual cosa s'ha de pensar —en principi— en la seva funció com a parròquia. La ubicació estratègica al costat del riu Segre li confereix una sortida via fluvial, a més de nodrir d'aigua els conreus, que les excavacions han tret a la llum. Les anàlisis carpològiques (de llavors), de gramínies i fruiters han pogut demostrar la pràctica d'una agricultura rica i variada. També s'hi van trobar un trull i dos cellers amb botes de vi

que s'interpreten com d'ús comunitari. Els excavadors diuen que només han pogut descriure una sola fase constructiva. El final del poblat el va causar un incendi entre les cendres del qual van ser trobats *tremisis* visigots del rei Àkhila II (711-713), poc temps abans de l'arribada dels sarraïns.⁸¹

Aquest tipus de nuclis de població serien el resultat del final de les vil·les romanes, la gran majoria de les quals esdevenen abandonades en els segles V i VI. Entre les explicacions per aquest fenomen cal tenir en compte una gran crisi, però alhora la concentració de la riquesa en mans dels cada vegada més rics. Sovint es poden veure desafectades les parts urbanes, l'amortització d'instal·lacions termals i la manca de manteniment de paviments de mosaic, per exemple. En alguns casos es poden detectar algunes ocupacions fetes amb cabanes de materials més febles o fins i tot amb la presència de tombes.

Un cas excepcional és el de la Villa Fortunatus (Fraga, Osa), molt a prop del Bovalar. La villa presenta diverses fases com a tal, amb la pavimentació de moltes de les seves estances amb rics mosaics, sala de recepció, termes, etc.⁸² Al segle V, la villa s'abandona, però al segle VI s'hi construeix una basílica amb baptisteri als peus que aprofita dues de les habitacions més nobles. Sembla clar que els propietaris ja no hi vivien i que les tombes al voltant del peristil es devien fer a recer de l'església.⁸³

El temps dels reis visigots és una època apassionant que encara guarda gelosament molts secrets per als investigadors de les generacions futures.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Pablo C. DÍAZ. «Los Godos como epopeya y la construcción de identidades en la historiografía española». *Anales de Historia Antigua, Medieval y Moderna*, núm. 40 (2008), p. 11-23.
- [2] Francisco GRACIA. «Las relaciones entre los arqueólogos españoles y la Alemania nazi (1939-1945): La influencia de *Das Ahnenerbe* en España. Un estudio preliminar». A: G. MORA, C. PAPI, M. AYARZAGÜENA (ed.). *Documentos inéditos para la historia de la arqueología*. Sociedad Española de Historia de la Arqueología, Madrid 2008, coll. «Memorias de la Sociedad Española de historia de la Arqueología», 1, p. 129-154; Francisco GRACIA. «La arqueología durante el franquismo. Instrumentalización identitaria». A: *Los intelectuales y la dictadura franquista: Cultura y poder en España de 1939 a 1975*. Fundación Pablo Iglesias, Madrid 2013, p. 47-76.
- [3] G. RIPOLL, E. CARRERO. «Art wisigoth en Hispania: en quête d'une révision nécessaire». *Perspective*, núm. 2 (2009), p. 256-276, esp. p. 264-266.
- [4] Resulta essencial P. de PALOL. «Romanocristianos y visigodos (ensayo de síntesis histórico-arqueológica)». *Amurias*, núm. 12 (1950), p. 239-241; P. de PALOL. «Esencia del arte hispánico de época visigoda: romanismo y germanismo». A: *I goti in Occidente. III Settimana di Studio*

del Centro italiano di Studi sull'alto medioevo. Spoleto 1955, p. 65-126.

- [5] Un resum de la seva trajectòria acadèmica el trobem en les paraules escrites després de la seva mort per J. M. GURT. «Pere de Palol». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 79 (2006), p. 7-12.
- [6] P. de PALOL, A. PLADEVALL (dir.). *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1999.
- [7] A. VIGIL-ESCALERA GUIRADO. «Los últimos 30 años de la arqueología de época visigoda y altomedieval». A: J. A. QUIRÓS (ed.). *Treinta años de arqueología medieval en España*. Archeopress Publishing, Oxford 2018, p. 271-294.
- [8] A. PUIG I TÀRRECH. «Les probabilitats d'una missió de Pau a Tarragona». A: J. M. GAVALDÀ, A. MUÑOZ I A. PUIG I TÀRRECH. *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII): Actes del Congrés de Tarragona (19-21 de juny de 2008)*. Tarragona 2010, coll. «Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia», 6, p. 133-155.
- [9] J. LÓPEZ VILAR. *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tàrraco: El temple septentrional i el complex martirià de Sant Fructuós*. Universitat Rovira Virgili. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona 2006, coll. «Sèrie Documenta», 4.
- [10] J. M. MACIAS. *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco: Carrer de Sant Miquel de Tarragona*. Universitat Rovira i Virgili. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona 2004, coll. «Sèrie Documenta», 2; J. M. MACIAS. «Tarracona visigoda. ¿Una ciudad en declive?». A: *Recópolis y la ciudad en la época visigoda: Zona arqueológica 9*. Alcalá de Henares 2008, p. 293-301, esp. p. 296-297. Vegeu també J. M. MACIAS i J. A. REMOLÀ. «El port de Tàrraco a l'antiguitat tardana». A: *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (València 2003)*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2005, p. 175-185; J. A. REMOLÀ, A. LASHERAS. «Habitar en los suburbios portuarios de la Antigüedad tardía: el caso de Tarraco (*Hispania Tarraconensis*)». A: I. BALDINI i C. SFAMENI (ed.). *Abitare nel Mediterraneo Tardoantico: Atti del II Convegno del CISEM (Bologna, 2-5 marzo 2016)*. Edipuglia, Bari 2018, p. 113-121.
- [11] La bibliografia referent a l'amfiteatre com a escenari de culte cristià és molt extensa. Destaquem la nostra contribució a C. GODOY. *Arqueología y liturgia: Iglesias hispánicas (siglo IV al VIII)*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1995, p. 191-202, que recull la bibliografia anterior, notablement la de les excavacions de la Fundació Bryant i del TED'A. La hipòtesi que vam llançar aleshores va fer despertar l'interès d'investigadors com Andreu Muñoz, amb una veu crítica sobre la interpretació d'una cripta als peus de la basílica, que finalment ha pogut demostrar a través de documentació antiga de l'excavació per Salvador Ventura. Cf. una de les seves darreres publicacions que recull la bibliografia anterior: A. MUÑOZ. «La basílica visigòtica del amfiteatro de Tar-

- ragona: definició, tècniques constructives i simbologia de un temple martiral». *Quarhis*, núm. 12 (2016), p. 106-127. I finalment, el nostre treball conjunt: C. GODOY, A. MUÑOZ. «La iglesia del anfiteatro y el culto a san Fructuoso en el marco de la ciudad durante el siglo VII: el Oracional de Verona». A: *Tarraco. Biennal. 4t Congrés Internacional d'Arqueologia i món antic: VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. El cristianisme en l'antiguitat tardana. Noves perspectives*, (Tarragona, 21-24 de novembre de 2018). Tarragona 2019, p. 65-74.
- [12] Th. HAUSCHILD. «Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona». A: *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Maó 1988)*, Institut d'Estudis Catalans. Universitat de Barcelona, Barcelona 1994, p. 151-157.
- [13] X. AQUILUÉ. *La seu del Col·legi d'Arquitectes: Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de Tarragona, Tarragona 1993.
- [14] A. MUÑOZ. «La qüestió arqueològica de Santa Tecla la Vella o les catedrals perdudes de Tarragona: de l'antiguitat al segle XII». A: A. PUIG I TÀRRECH, A. PÉREZ DE MENDIGUREN, J. M. GAVALDÀ (ed.). *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident (Congrés de Tarragona, octubre de 2011)*. Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes (AUSP), Barcelona 2015, col·l. «Studia Historica Tarraconensia», 2, p. 197-241. A més, cal remetre a la seva tesi: A. MUÑOZ. *Sant Fructuós de Tarragona: Aspectes històrics i arqueològics del seu culte des de l'antiguitat a l'actualitat*. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona 2013. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/127105>>.
- [15] La fidelitat a l'Imperi es manifesta també en les fórmules de datació per consolsats, costum que només va desenvolupar Tàrraco i el seu territori. Aquest tipus de datació es pot apreciar, sobretot, en les inscripcions funeràries, però també el veiem en les actes dels concilis de Tarragona (516) i de Girona (517). Alhora, la *Cronica Caesarugustana* —un text compost en el segle VI a Tarragona— data pels cònsols. Cf. M. A. HANDLEY. «Tiempo e identidad: la datación por la Era en las inscripciones de la España tardorromana y visigoda». *Iberia*, núm. 2 (1999), p. 191-215. En canvi, la resta de províncies data per l'era hispànica.
- [16] J. M. MACIAS, A. MUÑOZ, A. PEÑA, R. MAS, I. TEIXELL. *Praesidium, templum, ecclesia: Les intervencions arqueològiques a la catedral de Tarragona 2010-2011*. Memòria d'una exposició temporal. Tarragona 2012.
- [17] A. MUÑOZ. *Sant Fructuós de Tarragona...*, op. cit.
- [18] M. PÉREZ MARTÍNEZ. *Tarraco en la antigüedad tardía: Cristianización y organización eclesiástica (siglos III al VII)*. Arola, Tarragona 2012.
- [19] J. M. MACIAS, A. MUÑOZ (ed.). *Tarraco christiana civitas*. ICAC, Tarragona 2013, col·l. «Sèrie Documenta», 24.
- [20] *Tarraco. Biennal. 4t Congrés...*, op. cit.
- [21] T. MAROT. «Algunas consideraciones sobre la significación de las emisiones del usurpador Máximo en Barcino». A: *Congreso Internacional sobre la Hispania de Teodosio (Segovia 1995)*. Salamanca 1997, p. 569-580; T. MAROT. «La Península Ibérica en los siglos V-VI: consideraciones sobre provisión, circulación y usos monetarios». *Pyrene*, núm. 31-32 (2000-2001), p. 133-160.
- [22] Interpretació que vam defensar a J. M. GURT, C. GODOY. «Barcino, de sede imperial a urbs regia en época visigoda». A: G. RIPOLL, J. M. GURT (ed.). *Sedes regiae (ann. 400-800)*. Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 2000, p. 425-466, esp. p. 436-440.
- [23] Sobre la muralla de Barcelona, que s'havia datat al segle IV o fins i tot al V, vegeu les noves cronologies, proposades per A. Ravotto, de finals del segle III, entre el 270 i el 290, emulant clarament el recinte murari aurelià de Roma i amb un fort component militar. A. RAVOTTO. «La muralla romana de Barcelona. Una empresa de finals del segle III». *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona: Quarhis*, núm. 10 (2014), p. 140-162; A. RAVOTTO. *La muralla de Barcino*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 2017; A. RAVOTTO, I. RODÀ. «La cronologia de les muralles romanes de Barcelona després d'un segle de recerques arqueològiques». A: *Intervenir a la muralla romana de Barcelona: Una visió comparativa*. MUHBA, Barcelona 2017, col·l. «Documents», 12.
- [24] A. DURAN I SANPERE. «Vestigios de la Barcelona romana en la plaza del Rey». *Ampurias*, núm. 5 (1943), p. 5-49.
- [25] F.-P. VERRIÉ, J. SOL, A. M. ADROER, P. de PALOL. «Excavaciones en la basílica paleocristiana de Barcelona». A: *I Reunión de Arqueología Paleocristiana Hispànica (Vitoria 1966)*. Vitoria 1967, p. 7-36.
- [26] C. GODOY. *Arqueología y liturgia...*, op. cit., p. 202-207. L'any 1998 em retracto assenyalant la identificació de la basílica sota la catedral per l'existència de la porta que comunica amb el baptisteri: C. GODOY. «El complejo episcopal de Barcino. Cuestiones sobre función e identificación de los edificios». *Madridier Mitteilungen*, núm. 39 (2018), p. 311-322.
- [27] Ch. BONNET, J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Nouveau regard sur le Groupe Épiscopal de Barcelone». *Revista di Archeologia Cristiana*, núm. 80 (2004), p. 137-158, esp. p. 147-157; J. BELTRÁN DE HEREDIA. *La Barcelona visigoda: un puente entre dos mundos: La basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor: de la ciudad romana a la ciudad altomedieval*. Tesi doctoral. Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts cristianes i Ateneu Universitari Sant Pacià, Barcelona 2019, col·l. «Studia Archaeologiae Christianae», 3. Cf. també J. SALES. *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía: Topografía, arqueología e historia*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 2012, p. 146-151.
- [28] J. M. GURT, C. GODOY. «Barcino, de sede imperial...», op. cit., p. 430-434; A. PERICH. «Barcino entre los siglos IV y VI dC. Transformaciones y ascenso de una ciudad mediterránea». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie I. Prehistoria y Arqueología*, núm. 7 (2014), p. 61-96, esp. p. 70-77.

- [29] A. PERICH. «Barcino entre los siglos IV y VI dC...», *op. cit.*, p. 81; A. PERICH. *Arquitectura residencial urbana d'època tardoantiga a Hispania (segles IV-VIII dC)*. Tesi doctoral. URV-ICAC, Tarragona 2014, p. 186-188. La datació d'aquest primer palau en el segle V ha permès avançar la data de desafectació del fòrum en aquest moment, contemporàniament al que s'identifica en unes altres ciutats romanes com Tarraco. Com que aquest palau s'amplia al segle VI, alguns investigadors havien pensat que el fòrum va funcionar fins aleshores, entre els quals nosaltres mateixos i Ph. Banks. Cf. Ph. BANKS, «The Roman Inheritance and Topographical Transitions in Early Medieval Barcelona». A: T. F. C. BLAGG, R. F. J. JONES, S. J. KEAY (ed.). *Papers in Iberian Archeology*. Oxford 1984, p. 615, col.l. «BAR International Series», 193. Cf. també J. BELTRÁN DE HEREDIA, J. M. MACIAS. «Maneras de vivir, formas de construir: el hábitat en la Hispania visigoda». A: I. BALDINI, C. SFAMENI (ed.). *Abitare nel Mediterraneo...*, *op. cit.*, p. 227-235.
- [30] Val a dir que la successió de la monarquia no era hereditària, tot i que van intentar sense èxit perpetuar la nissaga. Més que la consanguinitat, per a les *gentes gothorum* el més important eren els llinatges dels balts o baltings rivals dels amals.
- [31] *Chronica CaesarAugustana, ad a. 510: Gesaleicus Goericum Barcinone in palatio interfecit...* (ed. Th. Mommsen, *Chronica minora*, vol. I: [MGH auct. ant. vol. IX] Berlín 1961, p. 223). És la primera vegada que s'esmenta el palau visigòtic. J. Arce creu que *in palatio* no té per què significar l'existència d'un palau, sinó que es pot referir simplement a la residència del rei; està convençut que fins a Leovigild —el qual va instaurar la capital a Toledo— no hi va haver capital al regne visigot: J. ARCE. *Esperando a los árabes: Los visigodos en Hispania (507-711)*. Marcial Pons Historia, Madrid 2011, p. 72-73.
- [32] Isidor de Sevilla, *Hist. Goth.* 38 (ed. Mommsen, *op. cit.*, p. 282). Estudis realitzats per Philip Banks sobre aquest topònim el porten a proposar l'indret *Duodecimo* al miliari dotzè de la via que condueix cap a Barcelona per la banda més propera al riu Llobregat, al terme de Cornellà. Alguna documentació medieval del segle XI encara conservava el mateix nom per a aquest lloc. Ph. BANKS. *The Topography of the City of Barcelona and its Urban Context in Eastern Catalonia from the Third to the Twelfth Centuries*. Tesi doctoral. University of Nottingham, Nottingham 1980, p. 201; Ph. J. BANKS. «The Roman Inheritance...», *op. cit.*, p. 600-634, esp. p. 605.
- [33] R. D'ABADAL. *Dels visigots als catalans*. Vol. I: *La Hispania visigòtica i la Catalunya carolíngia*. Edicions 62, Barcelona 1969.
- [34] J. VIVES, G. MARTÍNEZ, T. MARÍN. *Concilios visigóticos e hispanorromanos*. CSIC. Instituto Enrique Flórez, Madrid i Barcelona 1963, p. 34 i 39 per als concilis tarraconenses i p. 42 per al II Concili toledà. Curiosament, els de Lleida i València es daten pels anys del regnat de Teodoric, quan el rei ostrogot ja havia mort l'any 526. Segurament, el recopilador de la *collectio hispana* es volia referir a Teudis. Cf. J. VILELLA. «Los concilios eclesiásticos hispanos del periodo visigodo-arriano: análisis histórico-prosopográfico». *Medieval Prosopography*, núm. 25 (2008), p. 1-47.
- [35] Isidor de Sevilla ens ofereix dues versions contradictòries d'aquet fet. La primera és aquesta (Isidor, *Hist. Goth.* 38, ed. Mommsen, *op. cit.*, p. 283) i la segona aquella en què fa escenari de l'assassinat d'Amalaric el fòrum de la ciutat de Narbona (Isidor, *Hist. Goth.* 40, ed. Mommsen, *op. cit.*, p. 283). Aquesta contradicció en la localització de la ciutat escenari de la mort d'Amalaric entre Barcelona i Narbona és molt important a l'hora d'identificar l'existència d'un palau visigot a la ciutat. Tornarem més endavant sobre aquest assumpte.
- [36] Isidor de Sevilla, *Hist. Goth.* 43 (ed. Mommsen, *op. cit.*, p. 284).
- [37] P. de la C. DÍAZ MARTÍNEZ, C. MARTÍNEZ MAZA, F. J. SANZ HUESMA. *Hispania tardoantigua y visigoda*. Istmo, Madrid 2007, p. 346. Contra: J. ARCE. *Esperando a los árabes, op. cit.*, p. 73-74, que assenyalava que el fet de signar una llei a una ciutat no implica que el rei hi residís; de fet, el *Codex Theodosianus* esmenta sovint els emperadors signant lleis a *Sirmium*, *Serdica* o *Mediolanum*, sense que això signifiqués que hi residissin o que fos la seva capital.
- [38] Cf. J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Arqueología y técnicas constructivas en Barcelona: nuevos datos para el horizonte tardoantiguo». *Quarhis*, núm. 12 (2016), p. 58-77. També J. BELTRÁN DE HEREDIA, J. M. MACIAS. «Maneras de vivir, formas de construir», *op. cit.*
- [39] J. M. GURT, C. GODOY. «Barcino, de sede imperial...», *op. cit.*, p. 450-451. Molts dels carrers guanyen en alçada i es perd el sistema de clavegueram en alguns indrets, però no a tots. S'han pogut detectar algunes intervencions de reparacions de l'època que miren de retallar els desguassos per arribar a les clavegueres: J. BELTRÁN DE HEREDIA, C. CARRERAS. «Barcino y la gestión de residuos urbanos». A: *La gestión de residuos urbanos en Hispania romana: Xavier Dupré, in memoriam*. Mèrida 2011, p. 233-254; A. PERICH. «Barcino entre los siglos IV y VI dC...», *op. cit.*, p. 82-84; A. PERICH. *Arquitectura residencial urbana...*, *op. cit.*, p. 188, destaca el gran contrast existent entre la pobresa de la zona residencial i la riquesa dels grups episcopals i es pregunta, amb raó, on vivia l'aristocràcia visigoda.
- [40] Són molt interessants en aquest sentit els estudis paleoambientals de S. RIERA. «Història de la vegetació al Pla de Barcelona en els darrers 9000 anys. Anàlisi pol·línica de l'antic Estany del Cagalell (DR-1)». *Revista Catalana de Geografia*, núm. 13-5 (1990), p. 57-68. I també els treballs d'arqueologia del paisatge de J. M. PALET. *Estudi territorial del Pla de Barcelona: Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i altmedieval (segles II-I aC - X-XI dC)*. Centre d'Arqueologia de la Ciutat, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1997.
- [41] C. GODOY. *Arqueología y liturgia...*, *op. cit.*; C. GODOY. «A los pies del templo: espacios litúrgicos en contraposición al altar: una revisión». A: *Sacralidad y arqueología:*

- Homenaje al prof. Thilo Ulbert al cumplir 65 años*. Universidad de Murcia, Murcia 2004, col·l. «Antig. Crist», XXI, p. 473-489.
- [42] J. BELTRÁN DE HEREDIA, Ch. BONNET. «Nouvelles données sur le baptistère de Barcelona». A: *Atti del Convegno Internazionale XII: Albenga città episcopale. Tempi e dinamiche della cristianizzazione tra Liguria di ponente e Provenza (2006)*. Vol. II. Istituto Internazionale di Studi Liguri, Gènova i Albenga 2007, p. 771-820.
- [43] Es tracta de la renúncia a Satanàs que els catecúmens havien de dir de cara a Occident abans de rebre el baptisme. Cf. els estudis epigràfics a IRC IV, *Inscriptions Romaines de Catalogne. Barcino* (G. FABRE, M. MAYER, I. RODÀ [ed.]). París 1997, núm. 310; M. MAYER, I. RODÀ. «Visigodos y cristianos en Barcino. A propósito de la inscripción pintada del baptisterio». A: *Acta XIII Congressus Internationalis Archeologiae Christianae (1994)*. Ciutat del Vaticà i Split 1998, p. 511-522.
- [44] E. ALBIOL LÓPEZ. «Una pintura de sostre de l'antiguitat tardana al baptisteri de Barcelona». *Quarhis*, núm. 9 (2013), p. 164-183.
- [45] J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Barcelona, la topografia de un centro de poder visigodo: católicos y arrianos a través de la arqueología». *Territorio, topografía y arquitectura de poder durante la Antigüedad Tardía: MYTRA*, núm. 1 (2018), p. 79-125, esp. p. 88.
- [46] G. RIPOLL. «Objetos de indumentaria personal en Barcino (siglos IV-VII)». A: J. BELTRÁN DE HEREDIA (ed.). *De Barcino a Barcinona (siglos I-VII): Los restos arqueológicos de la Plaza de Rey de Barcelona*. MHC.B. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2001, p. 214-219.
- [47] Es tracta de datacions mitjançant la tècnica d'espectrometria de massa accelerada (AMS, per les seves sigles en anglès). J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la Antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey». *Quarhis*, núm. 5 (2009), p. 142-169; J. BELTRÁN DE HEREDIA. *La Barcelona visigoda: un puente...*, op. cit., p. 129-130.
- [48] Això és el que suggereix A. Chavarría a nivell genèric per a tota Hispània, però que sembla molt adient per al cas de Barcino. Cf. A. CHAVARRIA. *A la sombra de un Imperio: Iglesias, obispos y reyes en la Hispania tardoantigua (siglos V-VIII)*. Edipuglia, Bari 2018, p. 9.
- [49] J. Beltrán de Heredia ha incidit repetidament en aquesta proposta en les publicacions dels darrers anys: J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Barcino, de colònia romana a *sede regia* visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una urbs en transició». *Quarhis*, núm. 9 (2013), p. 16-118; J. BELTRÁN DE HEREDIA. «Barcelona, la topografia de un centro de poder visigodo...», op. cit. I, sobretot, la publicació de la seva tesi doctoral: J. BELTRÁN DE HEREDIA. *La Barcelona visigoda: un puente...*, op. cit., p. 156-162.
- [50] La necessitat d'identificar una catedral catòlica i una altra d'arriana ja havia estat assenyalada intuïtivament per Ph. Banks als anys vuitanta, deduïnt-ho a partir dels textos. A més, apuntava que la candidata principal era l'església dels Sants Just i Pastor per la presència de dos capitells bizantins del segle VII que conserva. Cf. Ph. BANKS. *The Topography of the City of Barcelona...*, op. cit., p. 205-207.
- [51] A. CHAVARRIA. *A la sombra de un Imperio...*, op. cit., p. 72-73. Tanmateix, no esgrimeix objeccions raonades sobre per què no admet la hipòtesi de Beltrán de Heredia.
- [52] La presència del baptisteri és determinant i fora de dubte, tot i que alguns especialistes en recelaven. La identificació d'un conducte d'abducció de l'aigua comparable a un de semblant trobat al baptisteri del conjunt de la plaça del Rei n'és una prova irrefutable. D'altra banda, estudis molt recents dels materials ceràmics, fets per X. Aquilué, permeten proposar per a la construcció de l'absis una data de principi del segle VI, la qual cosa faria més antic el conjunt episcopal dels Sants Just i Pastor i —si s'accepta la hipòtesi de Beltrán de Heredia— contemporània a la presència dels primers contingents visigots a la ciutat en temps del rei Gesaleic. Cf. J. BELTRÁN DE HEREDIA, X. AQUILUÉ, «Análisis de los contextos cerámicos de la Antigüedad Tardía de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor de Barcelona». *Quarhis*, núm. 14 (2018), p. 78-94.
- [53] C. GARCÍA, A. MORO, F. Tuset. *La seu episcopal d'Ègara: Arqueologia d'un conjunt cristià del segle IV al IX*. ICAC, Tarragona 2009, col·l. «Documenta», 8.
- [54] J. VILELLA. «Los concilios eclesiásticos de la Tarraconensis durante el siglo V». *Florentia Iliberritana*, núm. 13 (2002), p. 327-344, esp. p. 338-339; Ph. BANKS. *The Topography of the City of Barcelona...*, op. cit., p. 202-203, es pregunta encuriós per què Nundinari va triar Terrassa i no Baetulo, o Iluro o Aquae Calidae, per exemple.
- [55] Una de les contribucions més importants aportades pel projecte d'excavacions arqueològiques al conjunt de les esglésies de Terrassa va ser justament poder desmentir la proposta de Puig i Cadafalch d'interpretar Sant Miquel com un baptisteri: J. PUIG I CADAFALCH. *La seu visigòtica d'Ègara*, Barcelona 1936. Arran de la seva hipòtesi es va reconstruir als anys 1929-1931 una piscina baptismal vuitavada, seguint els models milanesos; aquesta reconstrucció es trobava al monument fins que es va poder demostrar la inconsistència d'aquesta identificació i es va procedir al seu desmuntatge; C. GARCÍA, A. MORO, F. Tuset. *La seu episcopal d'Ègara...*, op. cit., p. 19-20.
- [56] Aquesta funcionalitat és molt ambigua. És obvi que totes les esglésies tenien com a raó de ser la cura d'ànimes. És per això que em sembla més oportú parlar d'una funció martirial. Resulta inevitable la comparació amb l'absis trilobat trobat a Sant Just i Pastor de Barcelona, edifici que, com ja hem esmentat, Beltrán de Heredia proposa com d'ús martirial.
- [57] C. GARCÍA, A. MORO, F. Tuset. «La seu d'Ègara». A: J. PUIG I CADAFALCH, A. DE FALGUERA, J. GODAY. *L'arquitectura cristiana preromànica a Catalunya*. Edició facsimil i textos d'actualització a cura de J. Guitart, M. Pagès, I. Rodà i J. M. Sans i Travé. Institut d'Estudis Catalans, Arxiu Nacional de Catalunya, Museu Nacional d'Art de Catalunya i Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Barcelona 2016, p. 503-518.

- [58] En concret, només va poder ser analitzada una d'aquestes àmfores recuperada durant la restauració de la teulada que va fer l'arquitecte J. Ambrós l'any 1980. L'estudi de S. Keay la va identificar com una Keay LXIa, contenidors d'oli del nord d'Àfrica, i que es data entre el 550 i el 700. C. GARCÍA, A. MORO, F. TUSET. *La seu episcopal d'Ègara...*, op. cit., p. 180.
- [59] J. VIVES, G. MARTÍNEZ, T. MARÍN, *Concilios visigóticos...*, op. cit., p. 162.
- [60] Agraïm a M. dels Sants Gros que ens hagi fet adonar d'aquest fet.
- [61] Isidor de Sevilla, *De viris Illustribus*, 20. Cf. J. NIÑO. «Una familia episcopal en la España del siglo VI». *Compostellanum*, núm. 44-1/2 (1999), p. 55-66.
- [62] J. VILELLA. «Los concilios eclesiásticos hispanos del periodo visigodo-arriano...», op. cit., p. 31, n. 4.
- [63] C. GASCÓN. «El bisbe Just i els orígens de la seu d'Urgell». *Urgellia*, núm. 19 (2015-2018), p. 411-437, esp. p. 419.
- [64] C. GASCÓN. «El bisbe Just...», op. cit., p. 418-419. Carles Gascón també proposa que el culte a sant Vicenç va cohesionar les quatre ciutats que regien els quatre germans. Osca, com a lloc de naixement del màrtir; València, com a lloc de martiri, amb la construcció d'un grup episcopal en època de Justinià, gran devot de sant Vicenç, a qui va deixar tots els seus béns; Just d'Urgell va escriure un sermó en honor de sant Vicenç, i, finalment, podria ser que la primera advocació de l'església de Sant Miquel d'Ègara hagués estat sant Vicenç, segons proposta de J. Soler. Vegeu J. SOLER. «Sant Vicenç d'Ègara. Una antiga advocació de Sant Miquel?». *Terme*, núm. 30 (2015) p. 135. Per al cas de València, cf. J. VIZCAÍNO. *La presencia bizantina en Hispania (siglos VI-VII): la documentación arqueológica*. Múrcia 2009, p. 74-75.
- [65] A propòsit del paper fronterer que jugava la ciutat de València, cal destacar el jaciment de València la Vella (Ribarroja de Túria), situat a 15 km al nord-oest i amb una extensió de 4,8 ha. Tot i que ja es coneixia des del segle XIV, gairebé no havia estat excavat. Des del 2016 s'hi han endegat dues campanyes d'excavació sistemàtiques, s'hi ha actualitzat la planimetria i s'hi han fet prospeccions per georadar que han aportat els primers resultats. Es tracta d'un *castellum* o *castrum* fortificat que es funda cap a l'any 550 i que té com a fase final el 700, dates obtingudes a partir de les nombroses ceràmiques aparegudes. Està envoltat d'una potent muralla d'1,80 m de gruix amb torres quadrades sobresortints. Es troba en un enclavament elevat sobre un barranc que dona al riu Túria. A més del seu paper militar, els seus excavadors proposen que, atesa la seva grandària, pot tractar-se d'un assentament visigot estratègic. Cf. J. M. MACIAS, ALBERT V. RIBERA, M. ROSSELLÓ. «El asentamiento fortificado de València la Vella (Ribarroja de Túria, Valencia), un importante enclave de la frontera visigoda». *Congrés Internacional d'Arqueologia Cristiana (Utrecht-Nimega, juliol 2018)*, en premsa.
- [66] En aquest sentit, són indispensables els treballs de J. A. GUTIÉRREZ GONZÁLEZ. «Fortificaciones visigodas y conquista islámica del norte hispano (c. 711)». A: L. A. GARCÍA MORENO, A. VIGIL-ESCALERA (coord.). *711. Arqueología e historia entre dos mundos*. Vol. I. Museo Arqueológico Nacional, Alcalá de Henares 2011, coll. «Zona Arqueológica», 15, p. 335-352, i de J. A. GUTIÉRREZ GONZÁLEZ. «Fortificaciones tardoantiguas y visigodas en el Norte Peninsular (ss. V-VIII)». A: *Las fortificaciones en la tardoantigüedad: Élités y articulación del territorio (siglos V-VIII d.C.)*. La Ergástula, Madrid 2014, p. 191-214.
- [67] V.-L. PÉREZ GARCÍA. «Late Roman and Visigothic Military Fortifications in Conventus Tarraconensis (Hispania): The Organization of Border Defence». *Aquila Legionis*, núm. 15 (2012), p. 165-202.
- [68] C. BUENACASA, J. SALES. «Importància geopolítica d'una ciutat en època visigoda: Girona després de Vouillé (segles VI-VII)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 42 (2001), p. 59-75. Cf. també J. M. NOLLA. «Ciudades, torres y castella. La defensa de la Vía Augusta». A: *Las fortificaciones en la tardoantigüedad...*, op. cit., p. 43-56. Cf. també: J. M. NOLLA, J. BURCH, L. PALAHÍ, N. M. AMICH, E. CANAL, J. CASAS, P. CASTANYER, J. SAGRERA, M. SUREDA, J. TREMOLEDA, D. VIVÓ, J. VIVÓ, A. COSTA, M. PRAT, J. SIMÓN, A. VARENNA. *Baix imperi i antiguitat tardana al sector nord-oriental de la província Tarraconensis. De l'adveniment de Dioclecià a la mort de Carlemany (284-814)*. Universitat de Girona, Girona 2016.
- [69] P. de PALOL. *El «castrum» del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona 2004, coll. «Sèrie Monogràfica», 22, p. 105-107.
- [70] E. SUBIAS, A. M. PUIG, D. CODINA, J. I. FIZ. «El castrum visigòtic de Puig Rom revisitat». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 47 (2016), p. 75-96.
- [71] Julià de Toledo, *Hist. Wambae regis*, 11.
- [72] G. CASTELLVÍ. «*Clausurae* (Les Cluses, P.-O.): forteresses-frontière du Bas-Empire romain». A: A. ROUSSELLE (ed.). *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité*. Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà 1995, p. 81-117, esp. p. 81-104. És molt interessant destacar que alguns dels carreus del trofeu de Pompeu a Panissars van ser reutilitzats per a la construcció de Les Cluses. Cf. G. CASTELLVÍ, J. M. NOLLA, I. RODÀ (dir.). *Le trophée de Pompée dans les Pyrénées (71 av. J.C.)*. París 2008, coll. «Gallia Suppléments», 58, p. 85-88.
- [73] J. BURCH, G. GARCIA, J. M. NOLLA, L. I. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA, D. VIVÓ, I. MIQUEL. *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*. Vol. 2: *El «castellum»*, Girona 2006, p. 151-165.
- [74] Ibídem. C. FOLCH IGLESIAS. «Fortificacions i assentaments en alçada a l'àmbit rural del nord-est de Catalunya durant l'alta edat mitjana (segles VI-XI)». *Treballs d'Arqueologia*, núm. 22 (2018), p. 29-49, esp. p. 32-33.
- [75] X. LLOVERA MASSANA, J. M. BOSCH CASADEVALL. *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, Servei de Recerca Històrica, Andorra la Vella 1997, coll. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», 4.

- [76] Aquesta és la proposta que defensen Yáñez i Bosch: C. YÁÑEZ, J. M. BOSCH. «El Roc d'Enclar, entre la decadència de *Iulia Libica* i la puixança d'*Urgellum*. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'*Strata Ceretana*». A: *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà 1998, p. 350-351.
- [77] O. OLESTI, J. GUÀRDIA, O. MERCADAL. «El fin del sueño urbano en Iulia Libica (Llívia, Cerdanya)». A: S. F. RAMALLO, A. QUEVEDO (ed.). *Las ciudades de la Tarraconense oriental entre los siglos II-IV dC*. Múrcia 2014, p. 64-69.
- [78] M. SANCHO. «Apunts per una arqueologia dels castells i fortificacions prefeudals a l'Alt Pirineu (Urgell, Pallars i Ribagorça), segles VI-X». *Treballs d'Arqueologia*, núm. 22 (2018), p. 5-28, esp. p. 14-15.
- [79] W. ALEGRÍA, I. HIDALGO. «Contextos ceràmics tardoantics i altmedievals al Montsec (Prepirineu de Lleida). Els jaciments de Els Altimiris i Sant Martí de les Tombetes». A: *Cinquè Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. ACRAM, Barcelona 2015, p. 1041-1056; M. SANCHO, W. ALEGRÍA. «Propuesta de contextualización del yacimiento tardoantiguo y altomedieval de Els Altimiris (Prepirineo leridano) siglos V-IX». *Archeologia Medievale*, núm. 44 (2017), p. 155-170.
- [80] W. ALEGRÍA, M. SANCHO, J. SALES. «The archeological Site of *Santa Cecilia de Els Altimiris* (Sant Esteve de la Sarga, Lleida) in the context of Pyrenean Christian archaeology». Comunicació presentada al XVII Congrés Internacional d'Arqueologia Cristiana (Utrecht i Nimega 2018), en premsa.
- [81] L'excavació va ser dirigida per Pere de Palol. Cf. P. de PALOL. *El Bovalar (Seròs, Segrià): Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*. Barcelona 1989; P. de PALOL. «El jaciment del Bovalar». *Quaderns de Sala d'Arqueologia*, núm. 2 (2002), p. 107-116. Jordina Sales proposa una interpretació del conjunt com un monestir basant-se en la troballa d'unes peces inèdites que servien per al tractament de la pell i la fabricació de pergamins. Cf. J. SALES. *Las construcciones cristianas...*, *op. cit.*, p. 299-300. Però, com hem comentat, aquesta hipòtesi no funciona amb la presència del baptisteri.
- [82] Resulten fonamentals per a l'estudi del final de les vil·les els diversos treballs d'Alexandra Chavarria, sobretot A. CHAVARRIA. *El final de las villae en Hispania (siglos IV al VIII)*. Turhout 2007, i A. CHAVARRIA. «Dopo la fine delle ville: le campagne ispaniche in epoca visigota». A: G. P. BROGIOLO, A. CHAVARRIA, M. VALENTI (ed.), *Dopo la fine delle ville: Le campagne tra VI e IX secolo. 10 Seminario sul tardo antico e l'alto medioevo (Gavi 8-10 maggio 2004)*, Màntua 2005, p. 263-285. També són interessants les reflexions de G. RIPOLL, J. ARCE. «The Transformation and End of Roman Villae in the West (Fourth-Seventh Centuries). Problems and Perspectives». A: G. P. BROGIOLO, N. GAUTHIER, N. CHRISTIE (ed.). *Towns and their Territories between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leyden i Boston 2000, p. 63-114. Més recentment, i en un àmbit més específic del nord-est de la Tarraconensis, cal destacar: J. BURCH, P. CASTANYER, J. M. NOLLA, J. TREMOLEDA. «Formas de poblamiento y ocupación en el ámbito rural del nordeste catalán desde el bajo imperio romano hasta la época visigoda». A: *Villae and Domain at the End of Antiquity and the Beginning of Middle Age*, Pau 2015, p. 35-62.
- [83] Per a l'estudi de l'edifici de culte remeto a: C. GODOY, *Arqueología y liturgia...*, *op. cit.*, p. 227-237.

NOTA BIOGRÀFICA

Cristina Godoy Fernández és llicenciada en geografia i història (1984), doctora en història (arqueologia cristiana i medieval, 1992) per la Universitat de Barcelona i premi extraordinari de llicenciatura i doctorat. Deixeble de Pere de Palol, va exercir de docent a la Universitat de Barcelona (1991-2002). Des de 2014 és professora d'arqueologia cristiana a la Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes. S'ha especialitzat en l'estudi de l'arquitectura religiosa i la seva funcionalitat litúrgica.